DINASTICUL FANARIOT ȘI ARHITECTURA SA DISPĂRUTĂ

de RĂZVAN THEODORESCU

Résumé

Le principe dynastique, la succession dans une même famille et les règnes parallèles font le sujet de cette étude. Pendant la première partie du XVIIIe siècle, les clans des Mavrocordatos et Ghyka, poussés par le désir de créer de nouvelles dynasties, ont dressé des fondations. Les Mavrocordatos fondèrent la grande église du monastère disparu de Văcăreşti, qui, par la richesse de la décoration sculptée du portail, des colonnes et des chapiteaux néo-corinthiens, mais surtout par l'aspect du pronaos, reprenait le plan du catholicon de Hurezi, plan dû, à son tour, par l'aspect et par le sens dynastique, à la troisième chambre liturgique devenue nécropole voïvodale dans l'église du monastère d'Argeş de Neagoe Basarab (début du XVIe siècle), créatrice d'une tradition continuée par d'autres princes valaques, à l'église du monastère de la Trinité de Bucarest des Mihnesti, à l'église métropolitaine de Constantin Serban, milieu du XVIIe siècle, à l'église du monastère Cotroceni de Serban Cantacuzène, fin du XVIIe siècle, enfin, à l'église du monastère Hurezi et l'église bucarestoise St.Georges le Nouveau de Constantin Brancovan. C'est ainsi que la grande église de Văcăresti fermait, après deux siècles, une suite de monuments princiers valaques qui, par leurs majestueux narthex, transformés en véritables mausolées, confirmaient, à chaque début de règne ambitieux, les espoirs de créer des dynasties de l'époque de la Turcocratie de «nouveaux Basarab», continués par les Cantacuzènes, les Brancovans et les Mavrocordatos.

Le bilan de cette recherche est surtout représenté par l'existence certaine des tendances dynastiques au siècle phanariote, reflétées surtout par des témoignanges épigraphiques et dans des chroniques plutôt que par les témoignages architectoniques, plus sommaires et souvent sous le signe de l'hypothèse.

Aucun des monuments dynastiques phanariotes n'a été conservé comme tel, l'église de Văcăreşti et celle de Pantelimon, démolies, l'église de St. Spyridon le Nouveau, entièrement transformée. Tout ce que nous savons ou supposons sur ces nécropoles c'est qu'elles appartiennent à un chapitre d'architecture dynastique, valaque surtout, des deux siècles précédents, tout comme, entre 1716-1821, les attitudes monarchiques d'après 1500 continuaient dans le cadre d'une réalité essentielle et spécifique de l'histoire roumaine: l'État.

Keywords: *dynastic fanariot monuments; demolished monasteries and churches; Romanian old architecture.*

Principiul dinastic care a fost un element statornic al statalității românești în veacurile XVI și XVII – de la Neagoe Basarab și Mihnești, la Cantacuzini și Constantin Brâncoveanu – nu a lipsit din veacul fanariot, epocă a numeroase domnii efemere, dar în care nu au fost absente încercări de închegare, prin domnii ereditare, a unor succesiuni dinastice, mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și în legătură cu neamurile înrudite Mavrocordat și Ghica (parțial și Racoviță)[1]. Au existat atunci principi care au schițat asemenea încercări în registrul autorității autocrate: Nicolae Mavrocordat, domn de trei ori în Țara Românească și în Moldova, murea în scaun în septembrie 1730, succesorul său imediat, la Bucureşti, fiind fiul Constantin, cârmuitor de opt ori în principate; la fel ruda sa Grigore al II-lea Ghica, domnind de șase ori, a fost urmat, în august 1752, tot pe malul Dâmboviței, de fiul său Matei, în timp ce Constantin Racoviță, domnind de patru ori, era urmat la moartea sa, în 1764, de fiul său Ștefan, iar Scarlat Ghica, voievod de trei ori, era urmat în scaunul muntean, în decembrie 1766, de fiul său Alexandru Scarlat.

Succesiunea în sânul aceleiași familii este o altă fațetă a acestei împrejurări istorice. Este cazul lui Ioan Teodor Calimachi care ceda scaunul moldovenesc, în primăvara anului 1761, fiului său Grigore, fără investitură stambuliotă obișnuită, dar cu acordul sultanului, ceea ce contemporanii nu au lipsit a remarca, de vreme ce slujbașul domnesc Gheorgachi, în condica alcătuită la porunca lui Grigore vodă însuși, a istorisit cum sultanul Mustafa al III-lea a vrut, în chip neobișnuit – „care n-au fostu obicinuitu, nici s-au întâmplat la

[1] Pentru aceasta R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, II, București, 1987, p. 158–159; idem, *Dynastique et éphémère dans les architectures roumaines de l'âge phanariote*, în *South-East Europe – the Ambiguous Definitions of a Space* (ed. R. Theodorescu, L. Conley Barrows), București, 2002, p. 77–82; *Istoria Românilor*, VI, București, 2002, p. 443.

STUDII ŞI CERCET. IST. ART., ARTĂ PLASTICĂ, serie nouă, tom 6 (50), p. 13–26, Bucureşti, 2016

vreo domnie a vremilor trecute”[2] – să-l răsplătească pe fostul mare dragoman Ioan Calimachi[3] cu acordarea scaunului moldovenesc fiului acestuia: „După trei ani a domnii lui Ioan Theodor voevod, lucrarea dumnăzăştii pronii au adaos o întâmplare ca aceasta, că însuşi prea puternicul înpărat sultanul Mustafa, din năstav dumnăzăescu, vrându să mângâie bătrâneaţile bătrânului Ioan voevod pentru slujbile sale, au poroncitu de s-au datu domniia Moldovei fiiului său celui mai mare, Grigorie vodă"[4], chiar tatăl aşezându-şi vlăstarul în scaun (nu au trecut sub tăcere momentul nici cronicarii Ion Canta şi Ianache Kogălniceanu[5]).

Un alt caz de asemenea succesiune este cel al Ghiculeştilor în Ţara Românească a anilor 1765–1769 cu Scarlat, Alexandru Scarlat şi Grigore al III-lea – cel care avea să moară ca martir, la Iaşi, după mai puţin de un deceniu –, adăugând faptul că, în cazul membrilor acestui neam arvanit prezent, deopotrivă, la Iaşi şi la Bucureşti (incluzându-i aşadar şi pe Ghiculeştii moldoveni care sunt Sulgearoglu!) ei au domnit aici timp de două secole, de la 1658 la 1856, de la fosta capuchehaie Gheorghe Ghica la Grigore Alexandru Ghica, predecesorul lui Cuza.

În fine, ne putem gândi aici şi la cazul domniilor paralele, la Bucureşti şi la Iaşi, a principilor din aceeaşi familie: cazul Mavrocordaţilor, Ioan al II-lea şi Constantin, în 1744–1747, cele ale unor Alexandru şi Mihail Suţu în 1819–1821.

Trebuie spus că existenţa unui model princiar prin excelenţă, cel al lui Constantin Brâncoveanu[6] care a deschis veacul al XVIII-lea la sud de Carpaţi, nu a fost lipsită de consecinţe pentru societatea valahă.

Mai înainte ca acest model să fie imitat la nivelul boiernaşilor, al clerului mijlociu şi al „stării a III-a” cu popi, cupeţi şi meşteşugari, mai ales după 1750, într-un timp când – ne spune un hrisov moldovenesc din 15 iulie 1764 al lui Grigore al III-lea Ghica – „se înmulţesc bisericile şi paraclisurile cele proaste”[7], acţiunea sa a fost evidentă în mecenatul din prima parte, relativ stabilă, a secolului al XVIII-lea, sesizabil îndeobşte în capitalele principatelor şi exercitat cu autoritate de clanurile fanariote, în primul rând Mavrocordat şi Ghica, primele neamuri venite din Fanar, înrudite cu familiile domneşti şi boiereşti din cele două ţări române şi în tradiţia unor domnii din veacul anterior. Erau clanuri care, dorind crearea unor noi dinastii, înălţau ctitorii ce trebuiau să fie expresia vizuală majoră a unor asemenea năzuinţe. În context voi adăuga că rămâne o simplă prejudecată enunţul unui mai vechi tratat academic potrivit căruia „domnii fanarioţi … se arătau foarte puţin doritori să cheltuiască sume importante pentru construirea de edificii religioase”[8].

În cazul Mavrocordaţilor, biserica mare a mânăstirii Văcăreşti (Fig. 1) – demolată în chip samavolnic acum mai bine de un sfert de secol[9] – relua, între 1716 şi 1722[10], prin bogăţia decoraţiei cioplite, a portalului, a coloanelor şi a capitelurilor neocorintice (Fig. 2), dar mai ales prin aspectul pronaosului (Fig. 3), planul catoliconului de la Hurezi (Fig. 4); un plan îndatorat, la rându-i, prin aspect şi prin sens dinastic celei de a treia încăperi liturgice devenite necropolă voievodală din biserica mânăstirii Argeşului (Fig. 5) a lui Neagoe Basarab de la începutul secolului al XVI – lea, creatoare a unei tradiţii continuate de alţi domni munteni, la biserica mânăstirii Sf. Treime din Bucureşti a Mihneştilor (Fig. 6) la sfârşitul aceluiaşi veac, la biserica metropolitană de pe „dealul podgorenilor” a lui Constantin vodă Şerban (Fig. 7) la mijlocul secolului al XVII-lea, la biserica mânăstirii Cotroceni a lui Şerban Cantacuzino (Fig. 8) spre sfârşitul aceluiaşi secol, în fine, la biserica mânăstirii Hurezi şi la biserica bucureşteană Sf. Gheorghe Nou ale lui Constantin vodă Brâncoveanu.

În acest fel biserica mare de la Văcăreşti încheia, după două secole, un şir de monumente princiare valahe care prin nartexurile lor majestuoase transformate în autentice mausolee – am dezvoltat această observaţie în altă parte[11], pe urma unei descoperiri notabile de acum aproape o jumătate de secol a lui Emil Lăzărescu – confirmau, la fiecare început de domnie ambiţioasă, năzuinţele monarhice şi dinastice din epoca Turcocraţiei, ale „noilor Basarabi” continuaţi de Cantacuzini, de Brâncoveni şi de Mavrocordaţi.

---

[2] *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, ed. D. Simonescu, Bucureşti, 1939, p. 271.
[3] *Ibidem*, p. 82.
[4] Vezi supra nota 2.
[5] Vezi supra nota 3.
[6] R. Theodorescu, *Constantin Brâncoveanu, un model princiar în* „Academica”, 8-9, 2014, p. 23–25.
[7] Apud N. Iorga, *Domnii fanarioţi şi ctitoriile* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, 1929, p. 90.
[8] *Istoria artelor plastice în România,* II, Bucureşti, 1970, p. 57 (chiar dacă referinţa e la perioada de după 1730).
[9] *Un sfert de veac de la martiriul unui monument bucureştean, mânăstirea Văcăreşti*, ed. A.B. Todireanu, Bucureşti, 2013.
[10] *Inscripţiile medievale ale României. I. Oraşul Bucureşti*, Bucureşti, 1965, nr. 487, p. 434–435 (inscripţie din septembrie 1722).
[11] R. Theodorescu*, Câţiva „oameni noi”, ctitori medievali*, în *Itinerarii medievale,* Bucureşti, 1979, p. 58–64.

Fig. 1. Bucureşti. Biserica mare a fostei mănăstiri Văcăreşti (demolată).

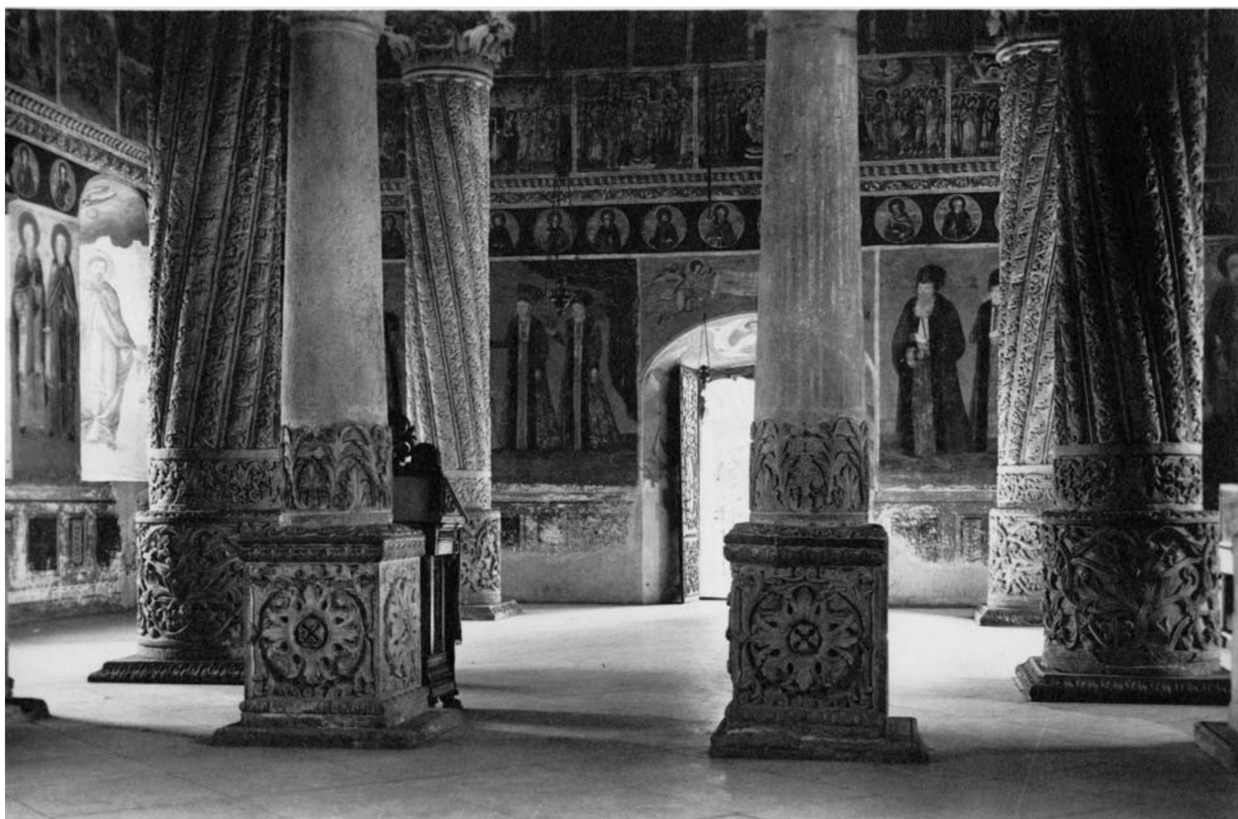

Fig. 2. Bucureşti. Biserica mare a fostei mănăstiri Văcăreşti. Vedere spre pronaos.

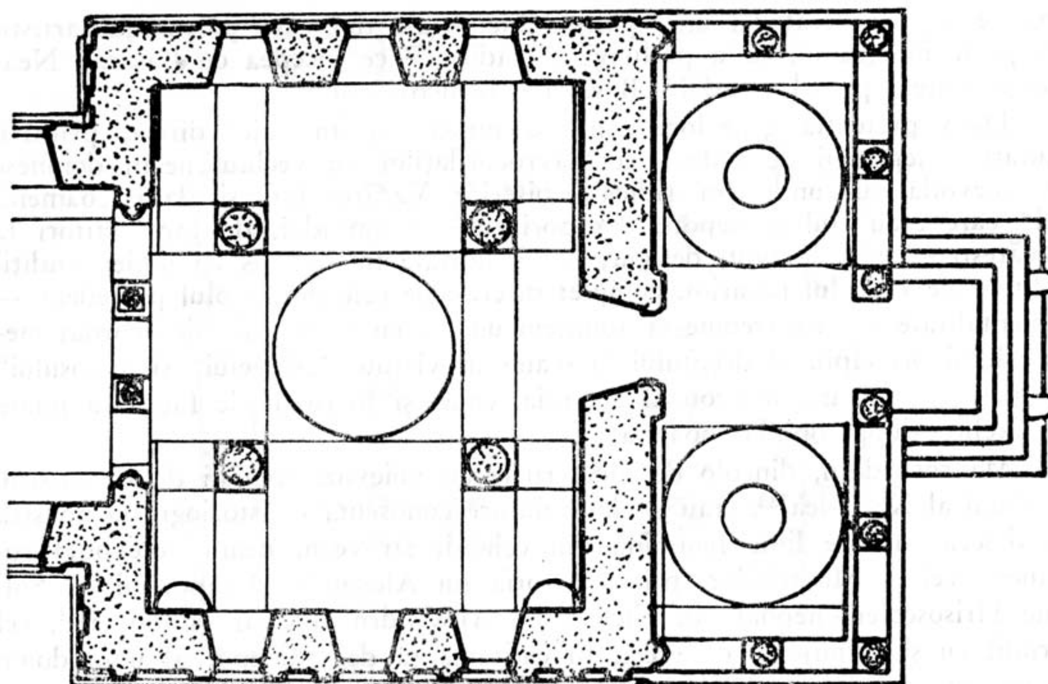

Fig. 3. Bucureşti. Biserica mare a fostei mănăstiri Văcăreşti. Planul pronaosului.

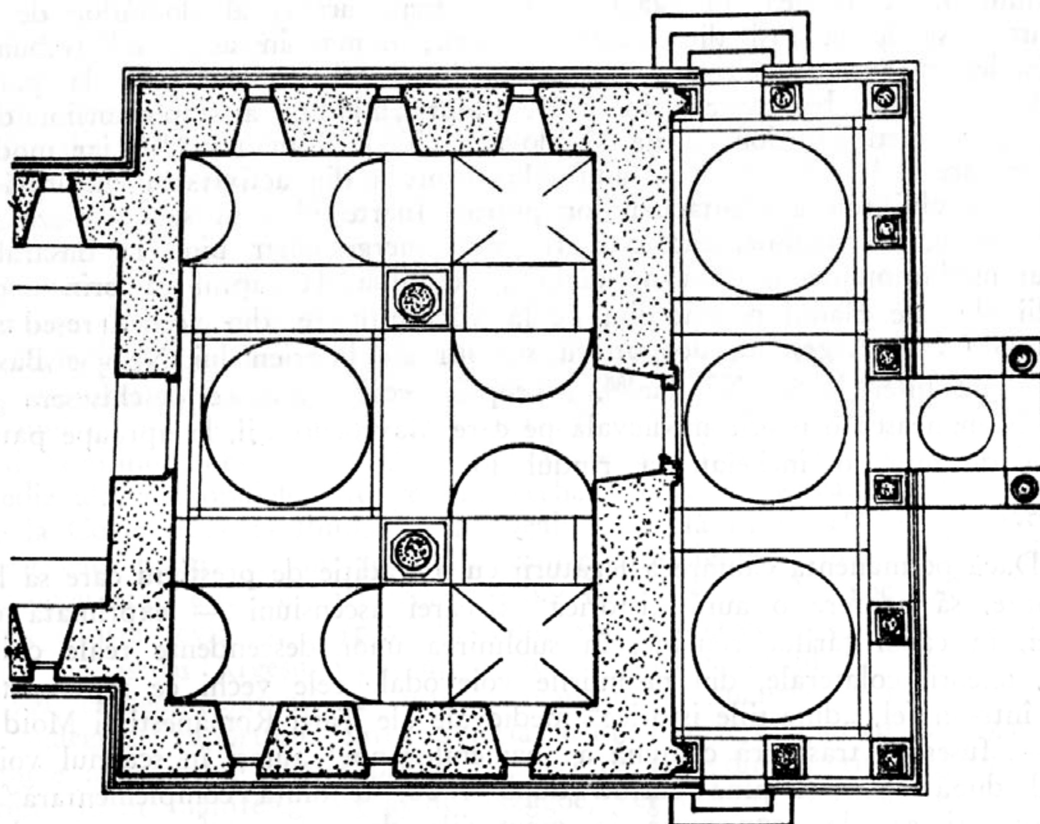

Fig. 4. Hurezi. Biserica mare a mănăstirii. Planul pronaosului.

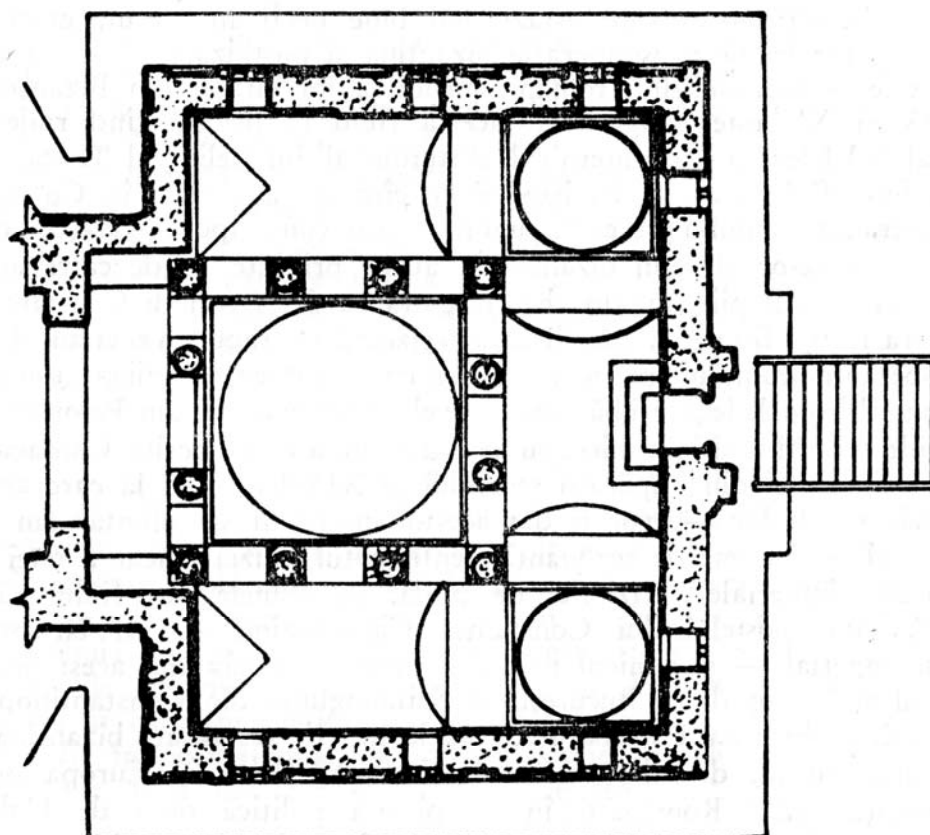

Fig. 5. Curtea de Argeş. Biserica mănăstirii. Planul pronaosului.

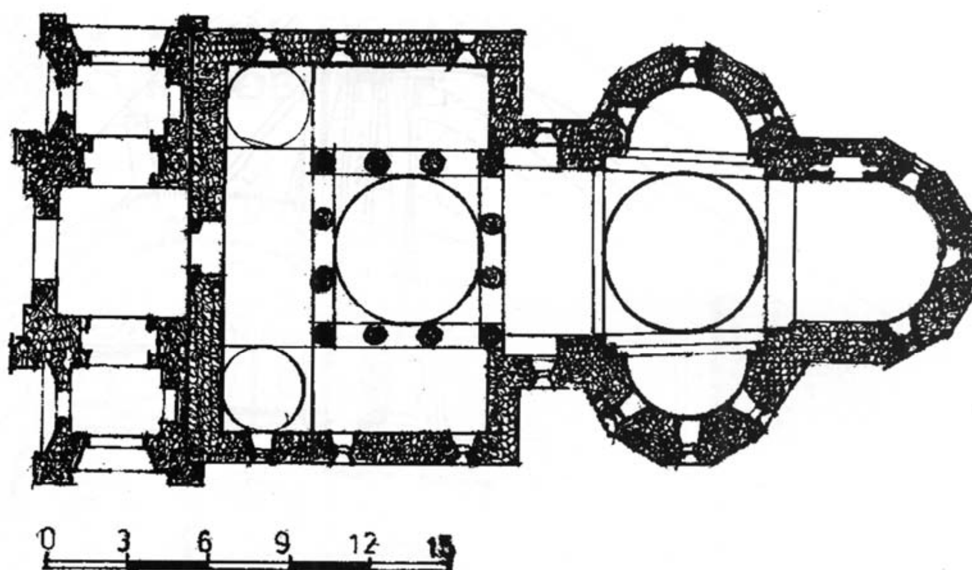

Fig. 6. Bucureşti. Biserica mănăstirii Sf. Treime (Radu Vodă). Plan.

Este evident faptul că, în mod direct, domnul cărturar Nicolae Mavrocordat a dorit să dea, la intrarea de miazăzi a Bucureştilor, o adevărată replică aşezământului abia încheiat în Vâlcea de voievodul Constantin Brâncoveanu, printr-un ansamblu, iarăşi monahal, plin de măreţie, de o absolută simetrie, dominat de un sanctuar unde descoperi epigonismul în racordul, mai curând rece, al părţilor sale monumentale.

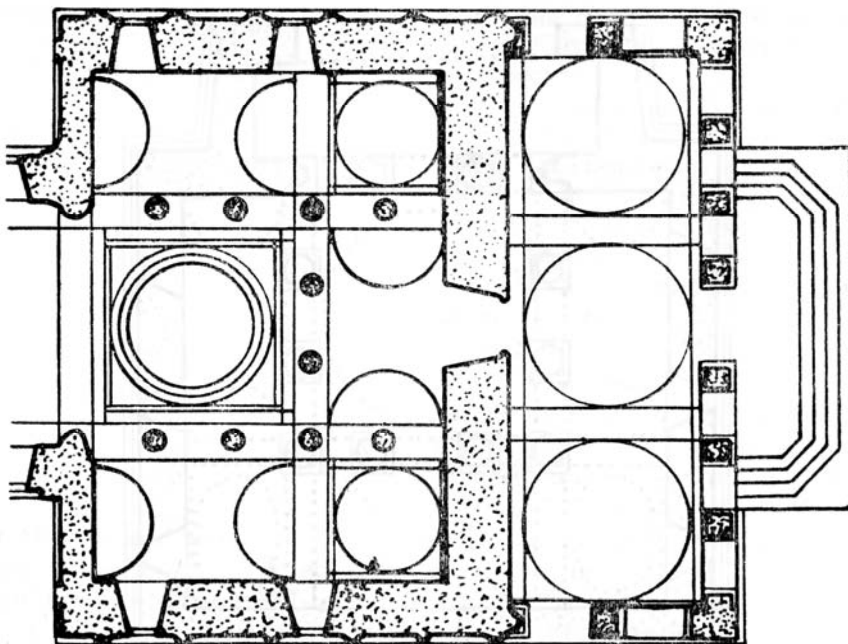

Fig. 7. Bucureşti. Biserica fostei mitropolii (a Patriarhiei). Planul pronaosului.

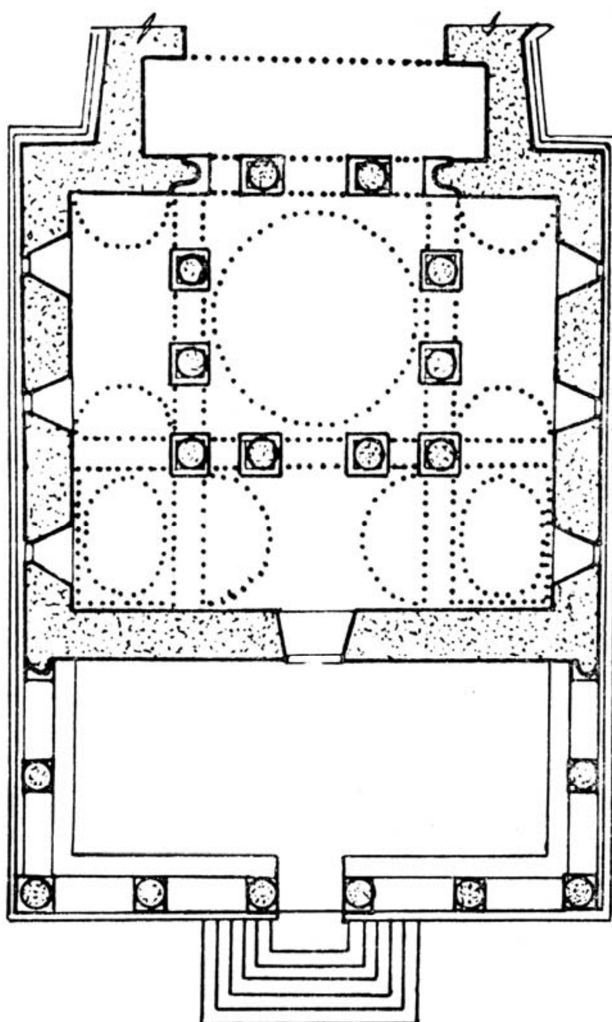

Fig. 8. Bucureşti. Biserica fostei mănăstiri Cotroceni. Planul pronaosului.

Poate fi menționat de asemenea aici paraclisul mânăstirii (Fig. 9) cu noutatea manieristă a fusurilor de coloane din pridvor, decorate cu solzi amintind parcă trunchiuri de palmier – ridicat în august 1736 de voievodul Constantin Mavrocordat, „fiu de patru ori încoronat al unui tată de patru ori încoronat”, „fiul și moștenitorul tronului (diádohoshronou)”[12] potrivit inscripției votive grecești puse de ispravnicul – egumen Anania de Bethleem. Acest „moștenitor al tronului” era el însuși un ctitor cunoscut, căci unsprezece ani mai târziu, în 1747, el va înălța pentru patriarhatul Antiohiei mica biserică bucureșteană cu inscripție votivă (Fig. 10) greacă și siriană, a Sf. Spiridon[13], zis „cel Vechi” pentru a o diferenția de ctitoria celeilalte dinastii protofanariote, cea a Ghiculeștilor.

Împrejurarea că biserica monastică de la Văcărești, necropolă a ctitorului, a fost începută în primăvara lui 1716, câteva luni după urcarea în scaun a principelui Nicolae și interpreta tipul arhitectonic al ctitoriilor brâncovenești din Vâlcea, de la Hurezi și din București, de la Sf. Gheorghe Nou, cu deja menționatele sugestii inițial argeșene, ne indică felul în care ultimul edificiu al vechii arhitecturi ecleziale din Țara Românească – admirat de străini ca un triumf al artei ortodoxe („la plus belle que je conoisse aux Grecs”, scria călătorul francez Jean Claude Flachat, artist și negustor[14], „associé de l'Académie des Sciences, Belles Lettres et Arts de Lyon”) – exprima dorința ctitorului de a fi asimilat vechii tradiții dinastice a țării, într-un climat nou, româno-levantin și în ceea ce Iorga numise cândva „această monarhie de imitație bizantino-otomană”[15]. Mavrocordații, dincolo de înrudirea cu domnii români de la sfârșitul secolului al XVII-lea[16] erau, se știe, descendenți din Bogdănești, prin mama lui Nicolae Mavrocordat, Sultana Hrisoscoleu, nepoată a ultimului „mușatin”, Alexandru Iliaș, care a domnit în ambele țări române după 1600.

Fig. 9. București. Vedere spre paraclisul (demolat) al fostei mănăstiri Văcărești.

[12] *Inscripțiile…*, nr. 498, p. 440–441. Foarte sugestiv, Constantin Rezachevici vorbește despre „o adevărată domnie continuă în țările române extracarpatice” a lui Constantin vodă începând cu 1730 (*Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova* , I, București, 2001, p. 37).

[13] *Inscripțiile…*, nr. 458, p. 394–395; cf. N. Iorga*, O biserică siriană în București*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, 1929, p. 97–100.

[14] Idem, *Călătoria lui Flachat*, în *Știri noui despre biblioteca Mavrocordaților și despre vieața muntenească în timpul lui Constantin vodă Mavrocordat* în *Academia Română*. *Memoriile Secțiunii Istorice,* 6, București, 1927, p. 140, p. 166.

[15] *Istoria românilor. VII. Reformatorii*, București, 1938, p. 83.

[16] A. A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Mavrocordatos. 1660–1830*, Paris, 1913, p. 46.

Fig. 10. Bucureşti. Biserica Sf. Spiridon Vechi. Pisanie.

În calitatea sa de strănepot al acestui voievod care scobora, la rându-i, din dinaștii moldoveni ai secolului al XVI-lea și în calitatea sa de descendent, prin tatăl său Alexandru Exaporitul, din Roxanda Scarlati, văduva unuia dintre ultimii domni ai dinastiei medievale a Basarabilor munteni, domnind și el în cele două țări – este vorba de Alexandru Coconul, fiu al lui Radu vodă Mihnea care, aidoma lui Alexandru Iliaș și, mai târziu, Mavrocordaților, domnise la Iași și la București[17], ceea ce piatra funerară din 3 septembrie 1730 a lui Nicolae vodă de la Văcărești nu uita să menționeze în grecește („al cărui neam vestit e din Scarlati")[18] – primul cârmuitor fanariot avea mai multe argumente pentru a-și afirma legitimitatea dinastică. Acest cărturar rafinat era aproape obsedat – ca și modelul său Constantin Brâncoveanu, ca și urmașul său, celălalt Constantin – de argumentul genealogic vizualizat prin arhitectură și proclamat în manuscrise[19].

Avea toate motivele și tot interesul a se considera el însuși, la începutul veacului al XVIII-lea, moștenitor legiuit al vechilor voievozi din cele două principate, domnind asemenea lor, la București și la Iași, de-a lungul a două decenii, de la 1709 la 1730. Era văzut ca atare, de altfel, în mediile românești și străine, ca și fiul său domnind cu intermitențe în Moldova și în Țara Românească, aproape patruzeci de ani, de la 1730 la 1769. Avem drept mărturie fie inscripția paraclisului mitropoliei din București, construit în 1723, ornat de o luxuriantă decorație în piatră, ecou al marelui șantier, abia încheiat, de la Văcărești – unde vodă Nicolae e amintit, în elină, ca „mlădiță a stăpânitorilor din vechime ai vestitelor domnii ale Moldovei și Țării Românești"[20]-, fie opinia abatelui Desfontaines care, dedicând principelui Constantin o traducere a unei opere clasice, îl socotea, dincolo de inevitabile confuzii istorice și genealogice, „un précieux rejeton de Bogdan et de Dragos, Princes de Valachie et de Moldavie dans le milieu du quatorzième siècle dont la glorieuse postérité a toujours régi ces grandes provinces sans aucune interruption".[21]

Aidoma primilor doi Mavrocordați a căror descendență domnească acoperă, fragmentar, întregul veac fanariot în Moldova, cu Ioan al II-lea, Alexandru I Delibey și Alexandru al II-lea Firaris, cealaltă familie levantină, cea a Ghiculeștilor, a încercat de asemenea, la o scară mai redusă, e drept, să sublinieze prin arhitectura eclezială năzuințele sale dinastice.

[17] R. Theodorescu, *op. cit.,* p. 87, nota 185.

[18] *Inscripțiile* …, nr. 489, p. 436–437.

[19] R. Theodorescu, *op. cit*., p. 87–88, nota 187.

[20] *Inscripțiile*…, nr. 237, p. 300–301.

[21] Apud A. A. C. Stourdza*, op. cit.* , p. 186. O preocupare genealogică privind întreaga descendență voievodală a Moldovei dovedea, în 1743, Constantin Mavrocordat atunci când comanda pictorului genevez Jean Etienne Liotard portretele domnilor ce-l precedaseră (vezi R. Niculescu, *Jean Etienne Lietard á Jassy 1742*–1743, în Genava, XXX, 1982, p. 148; cf. R. Theodorescu*, op. cit*., p. 88, nota 187, cu bibliografie).

Descendenți a doi domni de origine balcanică dinainte de 1700 – Gheorghe și Grigore Ghica –, Grigore al II-lea Ghica mai ales, Scarlat și Alexandru Scarlat au construit biserici de familie devenite, uneori, necropole dinastice. Este cazul principalului lăcaș al mânăstirii Pantelimon (Fig. 11) – la porțile Bucureștilor, ca și Văcăreștii Mavrocordaților –, „ frumoasa și minunata biserică" (Fig. 12) amintită ca atare de „Cronica Ghiculeștilor"[22] și datorată, în 1750, lui Grigore al II-lea[23] care avea să se îngroape aici, în 1754, într-un sarcofag (Fig. 13) decorat cu motive fitomorfe de bună tradiție brâncovenească[24], după ce-și împodobise ctitoria cu un portal iarăși de inspirație brâncovenească (Fig. 14), foarte barocizat, purtând stema acestui neam ce devenea ilustru. Unită printr-un destin funest cu necropola de la Văcărești a familiei înrudite și rivale a Mavrocordaților, biserica de plan dreptunghiular, cu altar poligonal de la Pantelimon a fost și ea distrusă prin voința absurdă a unui regim totalitar acum câteva decenii, după ce fusese sever modificată înainte de 1813[25].

Puțin mai târziu, începută de fiul lui Grigore al II-lea, Scarlat vodă Ghica (1765–1766) și sfârșită în septembrie 1768 de fiul acestuia Alexandru Scarlat Ghica– cel numit, în grecește, pe lespedea funerară (Fig. 15) de marmură din 2 decembrie 1766, aflată în pronaosul actual (Fig. 16), a tatălui său „din marea stirpe a Ghiculeștilor", „slăvitul său fiu și moștenitorul domniei"[26] –, biserica monastică bucureșteană cu hramul Sf. Spiridon (sacrul protector al neamului ghiculesc), știută ca biserică Sf. Spiridon „din laturea Bucureștilor" a fost înălțată în isprăvnicia încă tânărului cămăraș devenit vestitul poet Ienăchiță Văcărescu, cel ce-și avea aici zugrăvit și portretul[27]. Lăcașul a fost dărâmat după 1838 și refăcut (Fig. 17) – „din temelie" spune inscripția actuală (Fig. 18) – în 1852–1858, într-un stil eclectic ce apare într-un desen al lui Félix Thorigny și într-o acuarelă a lui Carl Johann Meyer[28], stil sever criticat de călătorul-artist Auguste Dieudonné Lancelot[29]și de cărturari autohtoni avizați, precum Alexandru Odobescu care îl socotea asemenea unui „templu de cofetărie"[30].

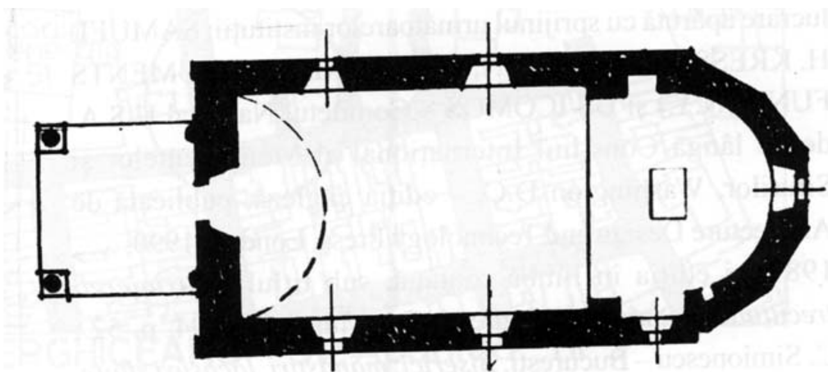

Fig. 11. București. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Plan.

---

[22] *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754,* ed. N. Camariano, A. Camariano-Cioran, București, 1965, p. 619.

[23] *Inscripțiile…*, nr. 392, p. 383. Vezi si R. Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, p. 233–236, p. 299–336.

[24] N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Moldova și Oltenia. IV. Noul stil românesc din veacul al XVIII-lea,* București, 1936, p. 106, fig. 914; cf. N. Iorga*, Cea d'intâia visită domnească la monumentele istorice și opera lui Grigore Matei-Vodă Ghica* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XIX, 1926, p. 144, fig. 2. Tot în această necropolă domnească s-a ridicat mausoleul neo-clasic al luiAlexandru vodă Ghica domn al Munteniei în 1834–1842, apoi caimacam după vodă Știrbei, între 1856–1858. Trebuie remarcat aici că Ghiculeștii mai aveau și alte necropole: fratele acestui Alexandru vodă Ghica, Grigore al IV-lea avea să fie îngropat în ctitoria de la Teiul Doamnei, ca și patru dintre fiii săi, în timp ce alți doi frați, Mihail și Costache s-au înhumat la mânăstirea Sărindar, acolo unde-și dormea somnul de veci tatăl celor doi principi valahi din epoca post-fanariotă, marele ban Dimitrie Ghica, fratele lui Grigore al III-lea și al Ecaterinei Sulgearoglu (vezi tabela genealogică 'Ghica', anexă la *Istoria românilor*, VII, 1, București, 2003).

[25] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 240

[26] *Inscripțiile…*, nr. 406, p. 390.

[27] Al. Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău. Doamna Chiajna. Moții. Curcanii. Poeții Văcărești*, ed. a II-a, ed. N. Mihăescu, București, 1943, p. 195; vezi și D. Caselli, *Biserica și mahalaua Sf. Spiridon Nou,* în *Gazeta municipală*, III, nr. 147, 1934, p. 2.

[28] *Ibidem*, *loc. cit.*; idem, *Cum au fost Bucureștii odinioară*, București, 1935, pl. II; *Bucureștii vechi*, București, *1936*, pl. VIII.

[29] N. Stoicescu, *op. cit*., p. 297–298.

[30] Al. Odobescu, *loc. cit*., Cunoscutul scriitor – arheolog mai scria: „orice român trebuie să privească cu mâhnire pierderea stilului de arhitectură bizantină naționalistă la noi, și destrucțiunea vechilor portreturi și inscripțiuni, ce se fac pe toată ziua cu reclădirea bisericilor" (*ibidem*, nota 3).

Fig. 12. Bucureşti. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Intrare.

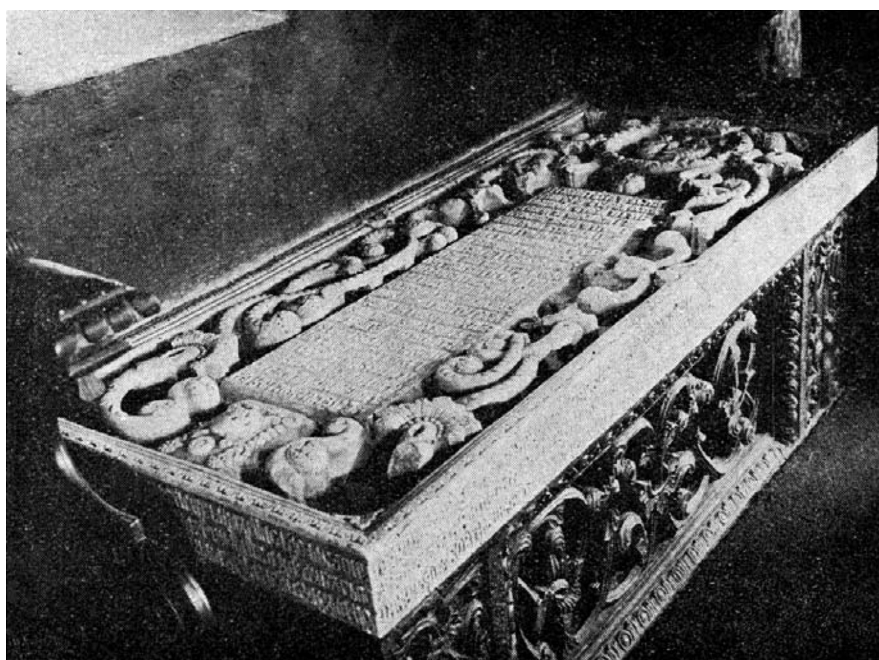

Fig. 13. Bucureşti. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Sarcofagul lui Grigore al II-lea Ghica (azi, la mănăstirea Brâncoveni).

Fig. 14. Bucureşti. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Portal (azi, la mănăstirea Brâncoveni).

Lipsiți de argumente spre a comenta un monument dispărut pentru care nu avem date planimetrice sau volumetrice, nu avem urme arheologice, nici mărturii iconografice[31] putem afirma doar că voința monarhică

[31] Va fi fost această importantă ctitorie ghiculească una de plan dreptunghiular – cum fusese anterior cea de la Pantelimon și cum avea să fie lăcașul dintr-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rămas până acum cel mai impozant din capitala României – sau una trilobată cu pronaos lărgit precum învecinatele și mai vechile biserici, cea zisă a Radului Vodă, cea devenită metropolitană și cea a Sf. Gheorghe Nou? Nu o vom ști, probabil, niciodată, deși prezența în nartex a mormântului ctitorului primei biserici din secolul al XVIII-lea ne conduce spre ipoteza păstrării vechiului plan la lăcașul de secol XIX. Ceea ce știm este că vechiul lăcaș „cădea în ruinuri" și că – o spune Barbu Știrbei în hrisovul din 20 septembrie 1852 pentru noua biserică cu hramul Sf. Spiridon și Sf. Visarion din „mahalaoa Sloboziei" – „chibzuire… s-au făcut de a se reclădi din temelie", drept care „am poruncit a se restaura din temelie și a i se da o mai mare întindere, și o formă de arhitectură mai regulată din ceia ce au fost clădirile cele vechi" (*Vestitorul românesc*, 24 septembrie 1852, p. 301). Mulțumesc domnului Emanuel Bădescu pentru discuțiile avute asupra acestui subiect.

de a avea biserici de familie, capele dinastice – la biserica Sf. Spiridon Nou existând, de fapt, o necropolă a Ghiculeştilor – era pentru ultima oară ilustrată aici, într-o capitală românească a epocii fanariote.

Cu aproape trei decenii în urmă, ocupându-mă de „sensibilităţi şi ctitori din veacul fanariot"[32] mă opream asupra fastului aulic ca parte a civilizaţiei secolului al XVIII-lea şi ca o ilustrare a ceea ce Nicolae Iorga numise „monarhia de imitaţie bizantino – otomană". Îngăduit fie-mi a încheia cu citarea integrală a paginii atunci scrise[33]: „Corolar al fastului prin care se vizualizează îndeobşte eticheta aulică, ceremonialul el însuşi – implicând o convenţie mult prizată în Europa atâtor incertitudini dinastice[34] – îşi găsise acum fixarea într-un corp unitar unde elementul oriental turcesc precumpănea precum acea deja amintită „Condică ce are întru sine obiceiuri vechi şi nouă a prea înălţaţilor domni" alcătuită de Gheorgachi al doilea logofăt, în 1762, în Iaşii lui Grigore Calimachi, principe amator de fast, ca şi succesorii săi moldavi şi munteni Alexandru Calimachi, Alexandru Ipsilanti, Alexandru Moruzi, Mihai Suţu, pentru care „haina cea înpărătească, ce să chiamă cabaniţă"[35] era şi un reper ideologic, de vreme ce amintea veşmântul sultanului. Fost-a această aplecare pronunţată spre fast şi ceremonial a secolului fanariot doar o prelungire a celei din veacul precedent, doar o baroc târzie nevoie de compensaţie pentru o existenţă precară, presărată cu umilinţe şi perpetuă ameninţare a celor puternici din partea şi mai puternicului Stambul? Sau, cumva, a fost şi o amintire tot mai palidă a unui Bizanţ ce se voia, măcar în registrul ideal, prelungit de principii veniţi din acelaşi loc unde domniseră cândva basileii, înaintaşii sultanilor? Căci ea era în fond şi o parte din valul de bizantinism târziu pe care nu am a-l comenta acum altfel decât surprinzându-i, o dată mai mult, difuza prezenţă în tot ce era imagine tradiţională zugrăvită în biserici de sat şi oraş; în vieţuirea neverosimil de târzie, incongruentă mental cu noua epocă, a pravilei bizantine, cum ar fi cazul hrisovului bucureştean din mai 1768 al lui Alexandru Scarlat Ghica, unul dintre ctitorii de la Sf. Spiridon Nou, cuprinzând reglementări de drept orăşenesc în materie de ctitorie, de spirit aproape burghez, cu referire însă la legislaţia Bizanţului timpuriu şi chiar la un tratat de arhitectură al lui Iulian Ascalonitul din secolul al VI-lea[36]; în ceremoniile domneşti de încoronare descrise de un Gheorgachi, ba chiar, aş fi înclinat să o spun – adăugându-i partea de modernitate a simbolisticii cromatice la mare preţ în Europa prin monarhia restaurată a Bourbonilor –, în chiar reglementările unei interdicţii somptuoare din ianuarie 1817[37] a lui Ioan Caragea stipulând folosirea culorii albe la veşminte doar de către membrii familiei princiare, „numai obrazele cărora le vor fi încredinţate domnii şi oblăduirii de noroade". Tardiv semn de autocraţie fanariotă, o asemenea reglementare amintind şi de reguli fixe ale Bizanţului defunct aparţinea, ca simplu simptom, unui registru mai larg al secolului al XVIII-lea: cel al unui mic despotism căruia istoricii i-au dat atributul de „luminat", atunci când au luat în consideraţie normele politice şi intelectuale după care s-au condus principii fanarioţi – în frunte cu Mavrocordaţii – ce continuau parţial, în condiţii cu totul noi ale uneia dintre „Europele periferice"[38], şirul voievozilor cu năzuinţe monarhice din secolul al XVII-lea. Erau acei cârmuitori, efemeri e drept, ce şi-au putut afirma, nu mai puţin, precum cei doi Mavrocordaţi din anii '80 în Moldova, înaintea Austriei şi Rusiei imperiale, apartenenţa la o familie suverană şi la un imperiu care, fie el şi musulman, nu era mai puţin succesorul ortodoxului Bizanţ[39]".

Trebuie recunoscut că dacă bilanţul acestei cercetări îl reprezintă existenţa certă a unor tendinţe dinastice în veacul fanariot oglindite, mai ales, de mărturii epigrafice şi cronicăreşti, cele arhitectonice sunt mult mai sumare, stând uneori sub semnul ipotezei (la fel de sumare, adaug, precum cele privind arhitectura de „loisir" a caselor şi foişoarelor pentru „desfătare" şi „priveală" zidite de Mavrocordaţi, de Ghiculeşti mai ales, de neamurile Calimachi, Moruzi sau Ipsilanti, de vodă Mavrogheni şi, după pilda lor, de Ienăchiţă Văcărescu[40]).

Niciun monument dinastic fanariot nu s-a păstrat ca atare, lăcaşurile de la Văcăreşti şi Pantelimon fiind demolate, biserica Sf. Spiridon Nou în întregime şi din temelii transformată.

---

[32] R. Theodorescu, *Civilizaţia...*, p. 120 şi urm.

[33] *Ibidem*, p. 155–156.

[34] J. Starobinski, *L'invention de la liberté. 1700–1789*, Geneva, 1964, p. 14.

[35] *Literatura românească de ceremonial…*, p. 280.

[36] V. Al. Georgescu, *Câteva contribuţii la studiul receptării dreptului bizantin în Ţara Românească şi Moldova (1711–1821)* în *Studii*, 1, 1965, p. 62, p. 65; cf. R. Theodorescu, *Pornind de la un manual de legi,* in *Drumuri către ieri*, Bucureşti, 1992, p. 56–61.

[37] V. A. Urechia, *Societatea sub I.G. Caragea*, (extras), Bucureşti, 1901, p. 137–138.

[38] Conceptul apare la P. Chaumu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 43–44, p. 51.

[39] N. Iorga, *Textes postbyzantins,* Bucureşti, 1939, p. 5.

[40] R. Theodorescu, *op. cit.***,** p. 136–145.

Nu mai puțin tot ce știm sau bănuim despre necropolele acolo înjghebate se așează în continuarea unui capitol de arhitectură dinastică – mai ales muntenească – din cele două secole precedente, după cum schițarea unor dinastii continua, în răstimpul 1716–1821, atitudinile monarhice de după 1500 în cadrul unei realități esențiale și specifice a istoriei românești: statalitatea.

Fig. 15. București. Biserica Sf. Spiridon Nou. Pronaos. Lespedea funerară a lui Alexandru Scarlat Ghica.

Fig. 16. Bucureşti. Biserica Sf. Spiridon Nou. Pronaos cu spaţiu funerar.

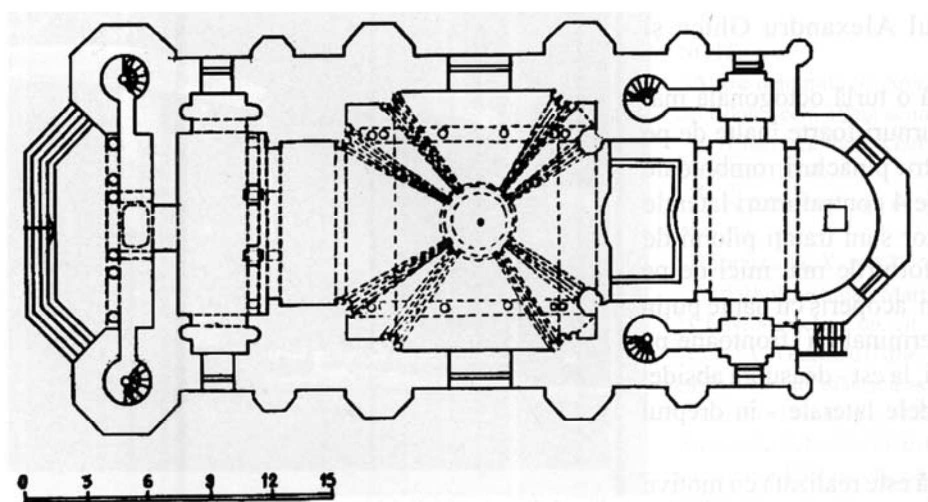

Fig. 17. Bucureşti. Biserica Sf. Spiridon Nou. Plan.

Fig. 18. Bucureşti. Biserica Sf. Spiridon Nou. Inscripţia exterioară.